

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)

Abstract: Our research aims to analyse how the Bucharest municipality regulated the price of bread between 1864 and 1912. In the first part of the article, we explain why bread had a special status, different from most other foods, which resulted in special interest from the authorities. We also present the administrative tools available to the City Hall, as well as the existing technological constraints. In the second part of the text, we analyse chronologically the various measures taken by successive City Hall administrations, highlighting the hesitations and reversals, the authorities' efforts to ensure cheap bread, but also the limits of the enacted measures. Finally, we discuss some general aspects related to the political concepts and administrative practices of the municipality.

Keywords: City policy; bread; price; food security; municipal administration; regulations; bakers.

Articolul nostru este parte a unei cercetări de lungă durată, dedicată modului în care municipalitatea bucureșteană a reglementat, controlat, transformat și facilitat (inclusiv prin investiții masive) producția și comerțul cu alimente. Preocupările de natură sanitară au fost precumpănitoare în perioada studiată, dar problema prețului a ocupat și ea un rol important în agenda conducerii Bucureștiului, în special atunci când era vorba de produse de bază, esențiale pentru viața de zi cu zi, cum ar fi carnea, lemnele de foc, dar mai ales pâinea.

În secolul al XIX-lea, prețul pâinii era condiționat, evident, de prețul materiilor prime și al muncii, de obligații fixe (taxe, impozite și chirii), de nivelul tehnologic care determina productivitatea muncii. Alături de acestea, adesea neglijat, un rol important l-a jucat cadrul legislativ, care a impus reguli și restricții care, în multe cazuri, au avut o importanță considerabilă asupra prețului. Am decis să mă concentrez doar asupra modului în care primăria capitalei și pâinea interacționează. Spun interacționează deoarece, așa cum vom vedea, primăria nu se mulțumește să stabilească un set de reguli, ea intervine activ, ca agent economic în piață, atât regulile cât și activitatea ei economică urmărind același scop: un preț „accesibil” al pâinii.

Prezentul articol nu își propune să analizeze evoluția prețului pâinii în

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea București, România; simioncaltia@hotmail.com.

maniera în care o fac de obicei istoricii economiei. Plasându-se în câmpul istoriei administrației municipale, demersul nostru dorește să releve condiționările administrative care au condiționat formarea prețului. Studiul de față își propune să urmărească procesul complex, caracterizat de experimente, tatonări și reveniri, prin care conducerea capitalei creează reguli funcționale, adaptate la contextul local.

Sursele păstrate sunt foarte dezechilibrate, punctul de vedere al autorităților este mult mai bine reprezentat, în timp ce nevoile și cerințele brutarilor au fost cel mai adesea păstrate tot în rapoarte oficiale, redactate de autoritatea municipală, ceea ce ridică evidente probleme. Cercetarea a făcut apel la dezbatere și discuțiile din Consiliul Comunal al capitalei, la dările de seamă anuale ale primăriei. O atenție deosebită a fost acordată regulamentelor și ordonanțelor municipale privitoare la prețul pâinii. Ele au fost completate cu legislația relevantă la nivel național. În încercarea de a vedea și alte puncte de vedere decât cele oficiale, au fost parcurse mai multe cotidiane centrale¹. Pentru informațiile statistice privitoare la consumul de pâine au fost folosite Anuarele statistice ale orașului București. Sursele editate au fost completate, acolo unde a fost cazul, cu informații din fondul *Primăria Municipiului București*, de la Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.

Analiza cazului bucureștean are ca punct de pornire anul 1864, când Legea comunală² schimbă de o manieră profundă modul în care erau conduse și organizate orașele din Vechiul Regat. Ne-am oprit la al Doilea Război Balcanic, deoarece, așa cum am demonstrat într-un recent articol, mobilizarea și campania armatei române a produs importante perturbări în aprovizionarea cu alimente, forțând autoritățile bucureștene să ia măsuri care reprezintă o ruptură radicală față de politicile din precedenta jumătate de secol³.

Prețul pâinii: problemă fundamentală a conducerii orașelor

În lumea europeană, din evul mediu până în prima parte a secolului al XX-lea, pâinea a fost un aliment aparte. Material și simbolic, în grijile și mentalul omului de rând, dar și în preocupările politice ale suveranilor, pâinea deținea o poziție pe care nici un alt aliment nu o putea concura. Lipsa pâinii, sau uneori doar zvonul unei creșteri a prețului⁴, erau suficiente pentru a crea panică și a impulsiona stăpânirea să intervină. De aceea, încă de timpuriu, autoritățile politico-administrative s-au preocupat de problema pâinii. Bineînțeles, obiectivul final al

¹ Adevărul, Lupta, Românul, Universul, Voința Națională.

² Legea comunală [din 1864], în Vasile Boerescu: „Supliment după ordinea cronologică cuprinzând Legile, decretul și regulamentele cele mai noi și mai uzuale, care se raportează la aplicarea legilor”, București, Tipografia Cesar Bolliac, 1865, p. 88-104.

³ Simion Câlția, *Acțiunile Primăriei Capitalei în timpul crizei aprovizionării din 1913*, în *Provocările istoriei militare*, II, coord. Simion Câlția, Andrei Florin Sora, Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2025, p. 101-139.

⁴ Steven Laurence Kaplan, *The Bakers of Paris and the Bread Question, 1700-1775*, Duke University Press, 1996, p. 519, 528, 534, 548 etc.

conducătorilor a fost întotdeauna pacea socială, dar aceasta nu putea fi atinsă atunci când o bună parte a populației nu avea ce pune pe masă⁵. Orașele, dependente de cerealele produse în altă parte pentru asigurarea pâinii zilnice, au fost mereu mai vulnerabile și deci mai atente, mai preocupate să reglementeze problema aprovizionării cu alimente în general⁶ și a pâinii în special.

Secolul al XIX-lea a adus un set nou de probleme, dar și de soluții care au schimbat radical situația. Introducerea în circuitul agricol a unor suprafețe enorme la periferiile sau în afara Europei a generat o ofertă substanțială de cereale care, mai ales în ultimele decenii ale secolului, a împins prețurile în jos. Revoluția transporturilor și a comunicațiilor, dar și crearea unei piețe mondiale a cerealelor, au făcut mult mai simplă aprovizionarea în anii nefavorabili, reducând presiunea asupra administrației. Pe de altă parte, ideologia liberală, teoria „mâinii invizibile a pieței”, a creat un context în care intervenția autorităților a devenit tot mai dificil de acceptat. „Binele public” nu mai putea fi obținut sacrificând drepturi individuale. Toate aceste mutații au făcut ca modul în care autoritățile politice reglementează problema pâinii în secolul al XIX-lea să difere în multe privințe de modelul premodern⁷.

În general, administrația Bucureștiului nu a intervenit pe piața orașului, lăsând legea cererii și a ofertei să-și spună cuvântul. Excepție au făcut câteva bunuri de primă necesitate: carnea, laptele, lemnele de foc și, înainte de toate, pâinea. Acestea au avut parte de o supraveghere atentă, constantă din partea diverșilor agenți ai municipalității, de o reglementare mult mai detaliată, iar carnea chiar de intervenția directă a primăriei⁸. Încercările unor consilieri comunali de a extinde aria de intervenție și la alte alimente au fost respinse⁹.

De ce acest tratament preferențial? În ceea ce privește pâinea, explicația (valabilă și pentru celelalte produse supravegheate de primărie) este oferită de rolul foarte important pe care aceasta îl juca în alimentația populației. Pâinea este cel mai consumat aliment. Conform statisticilor primăriei, în 1878 bucureștenii consumau peste 19.000 de tone de pâine. Pentru comparație, carnea, următorul aliment, reprezenta doar 8.148 de tone¹⁰. În 1914, celor 60.000 de tone de pâine le

⁵ Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Paris, Perrin 1986, p. 10.

⁶ Pentru o discuție mai amplă asupra aprovizionării cu alimente a lumii urbane în perioada premodernă, vezi Simion Câlția, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, București, Editura Universității București, 2011, p. 133 și următoarele.

⁷ Pentru modelul premodern, lucrările fundamentale rămân cele ale lui Steven Laurence Kaplan. Pe lângă cea citată mai sus, mai trebuie neapărat menționate *Le meilleur pain du monde. Les Boulangers de Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Fayard, 1996, și *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988.

⁸ Vezi Simion Câlția, *The Role of the City Administration in Modernizing Meat Trade (Bucharest, 1879-1938)*, AUB, Istorie, LXIII (2014), nr. 1, p. 27-44.

⁹ „Monitorul Primăriei București”, 13, nr. 5, 7 februarie 1888, p. 44.

¹⁰ *** *Anuarul statistic al orașului București. Anul I, 1879*, București, Tipografia Românil, Carol Göbl, 1879, p. 256-259.

reveneau 33.500 de tone de carne proaspătă și 4.500 de tone de pește¹¹.

Importanța pâinii nu a fost doar una cantitativă. Pentru un număr considerabil de bucureșteni, pâinea era un aliment esențial, care satisfăcea o parte semnificativă a necesarului zilnic de hrană. Constrângeri legate de preț, de disponibilitatea cantitativă a unor alternative, dar și de modele culturale de consum au făcut ca pâinea zilnică să fie un aliment de neînlocuit pentru mulți dintre locuitorii capitalei. Factorii de decizie din primărie erau conștienți de acest lucru și l-au afirmat în repetate rânduri. „Îndestularea cu pâine fiind una din cestiunile cele mai importante pentru oraș, a preocupat pe toate consiliile comunale ce s-au succedat până acum” afirmă răspicat primarul din 1879 al capitalei, Dimitrie Cariagdi¹². Și, ne grăbim să adăugăm, va continua să preocupe consiliile comunale și în deceniile următoare.

Legile de organizare urbană din Vechiul Regat confirmă acest statut aparte. Dacă Legea Comunală din 1864 era generică, menționând între sarcinile primarului „articole de îndestulare publică”¹³, legea din 1887 este mult mai precisă: „Primarul este însărcinat, sub controlul consiliului comunal și sub privegherea autorității superioare: [...] 10) A priveghea debitele cu articole de îndestulare publică, luând măsuri pentru executarea regulamentelor și decisiunilor consiliului comunal, în privința fixării prețului pentru pâine și carne”¹⁴. Și legea din 1894 consideră că autoritățile comunale au în sarcină „asigurarea îndestulării obștei cu articole de prima necesitate, pâine și carne”, dar trebuie să remarcăm că fixarea prețului nu mai este explicit menționată¹⁵.

Instrumentele de acțiune ale primăriei

Primăria avea două pârghii principale pentru a acționa asupra prețului pâinii: elaborarea și impunerea de reguli producătorilor și vânzătorilor și implicarea directă în piață. Dintre acestea, implicarea directă în producerea și comercializarea

¹¹ *** *Anuarul statistic al orașului București pe 1914*, București, F. Göbl Fii, 1916, p. 138.

¹² *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1878 până la 1 septembrie 1879*, citită în consiliul comunal la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1879 de către primarul Capitalei D. Cariagdi, București, Tipografia „Centrul”, 1879, p. 101-102.

¹³ Legea comunală [1864], Art. 89, în Vasile Boerescu: *Supliment după ordinea cronologică cuprinzând Legile, decretele și regulamentele cele mai noi și mai uzuale, care se raportează la aplicarea legilor*, București, Tipografia Cesar Bolliac, 1865, p. 98-99.

¹⁴ Lege pentru modificarea legii comunale, art. 66, în: *Monitorul Oficial al României*, nr. 28, 7 mai 1887, p. 541; Constantin Zătreanu, *Noul codice comunal sau Culegere de legile și regulamentele în vigoare privitoare la comunele urbane și rurale cum și la alte ramuri de administrațiune publică*, București, Tipografia Carol Göbl, 1888, p. 67-68.

¹⁵ Lege pentru organizarea comunelor urbane, art. 99, în: Ioan Roban, M. Roșeanu: *Noua colecțiune de legi aplicabile la administrarea comunelor urbane cuprinzând modificările aduse după 1919 și legile noi din 1923*, ed. a II-a, Tipografia «Jockey-Club», Ion C. Văcărescu, 1924, p. 4-21. C. Hamangiu, *Codul General al României. (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare) 1856-1903 [...]*, vol. 3, *Legi uzuale, Continuare 1894-1903*, Leon Alcalay, 1903, p. 3169-3194.

pâinii a fost văzută de administrația Bucureștiului ca o măsură excepțională, care trebuia utilizată doar în timp de criză. Regulile (impuse prin regulamentele și ordonanțe) au reprezentat instrumentul pe care municipalitatea l-a folosit în mod curent, ele au avut rolul central în menținerea unui preț acceptabil.

Metoda tradițională de control a prețurilor în orașe a fost cea a impunerii unui preț maximal. Folosită peste tot în Europa în evul mediu și perioada premodernă, atunci când prețurile depășeau limitele considerate de conducerea urbane ca fiind acceptabile, ea apare și în București cel târziu de la sfârșitul secolului al 18-lea (cunoscutele narturi)¹⁶. Or, între 1878 și 1912, în ciuda mai multor crize, primăria nu a impus niciodată prețuri maximele pâinii (și nici altor alimente).

Regulile elaborate de municipalitate s-au concentrat asupra interacțiunii dintre vânzător și cumpărător. Primul era văzut ca deținând o poziție de forță, care îi permitea să profite și să-l speculeze pe consumator, acesta din urmă nu avea nici cunoștințele și nici mijloacele pentru a se putea proteja singur. De aceea primăria a intervenit, impunând reguli care aveau rolul de a preveni cele mai frecvente tipuri de abuzuri ale brutarilor.

Preț și greutate – două fațete ale aceleiași probleme

Multă vreme, raportul dintre prețul unei pâini și greutatea ei a reprezentat o preocupare permanentă a conducătorilor orașelor. Departe de a fi un amănunt tehnic, acest raport este esențial în stabilirea costului pâinii. Spre deosebire de zilele noastre, când, și din constrângeri tehnologice, greutatea pâinii este fixă, iar prețul variază, din evul mediu până după 1900 modalitatea preferată a brutarilor de a crește prețul a fost să vândă, pentru aceiași bani, o pâine mai mică. Pe de o parte, o astfel de schimbare este mai greu observabilă de cumpărător, pe de alta, mai ales în lumea medievală, unitățile monetare existente nici nu permiteau variații fine ale prețului. Și brutarii bucureșteni de la sfârșitul secolului al XIX-lea recurg la astfel de practici, încercând să vândă la același preț pâini a căror greutate fusese micșorată – fie pentru a răspunde unor creșteri ale costurilor, fie pur și simplu din dorința de a-și mări câștigul.

Autoritățile bucureștene au fost conștiente de aceste practici și au încercat să le interzică. Pentru a rezolva această problemă, primăria a utilizat două soluții diferite, care au alternat în timp. O variantă a impus brutarilor să fabrice toți pâinea de aceeași greutate, inițial de o oca, iar începând cu 1884 de un kilogram¹⁷. Primăria a acceptat și fabricarea pâinilor de o jumătate de oca, mai târziu de o jumătate de kilogram și de două kilograme; ceea ce se urmărea era standardizarea dimensiunii pâinii, și nu o greutate anumită. O altă măsură, care a fost în vigoare perioade mai scurte de timp, a dat libertate brutarilor să fabrice pâinea de orice

¹⁶ Constanța Vintilă, *Lumini și umbre ale cârmuirii. Fanarioți și supuși în porunci și nizamuri (1700-1830)*, în *RI*, XXXIV (2023), nr. 4-6, p. 280.

¹⁷ „Înștiințare”, 2 ian. 1884, în „Monitorul Primăriei București”, 09, nr. 02, 8 ianuarie 1884, p. 11.

formă și dimensiune, în schimb erau obligați să o vândă cu cântarul; prețul era stabilit (și afișat) per kilogram. În ambele cazuri, brutarii erau liberi să-și stabilească prețul pâinii, care varia de la o brutărie la alta. Pâinile de lux nu au fost supuse acestor reguli; situația era similară cu cea din Paris, unde până în 1863 brutarii erau obligați să vândă la kilogram pâinea comună, dar nu și cea „de fantezie” (de calitate superioară)¹⁸.

Scopul pe care primăria îl urmărea cu aceste măsuri era transparența prețului. Nenumăratele pâini, fiecare cu altă greutate și alt preț, făceau dificilă o comparație chiar și pentru consumatorul educat, or destui bucureșteni, și cu precădere cei săraci, mult mai sensibili la prețul pâinii, erau analfabeți sau foarte puțin școlarizați¹⁹. Câtă vreme cumpărătorul nu putea compara prețurile, deoarece nu știa câtă pâine primește de banii pe care îi dă, el nu putea stabili de unde este mai avantajos să cumpere și nu se mai putea apăra de acei brutari care urcau prețurile.

Dacă obiectivul de atins a fost clar la nivel principial (un preț transparent care să poată fi ușor comparat de către cumpărător), soluțiile practice pentru atingerea lui au fost elaborate în timp, varianta finală cristalizându-se abia după câteva decenii de experiențe practice, dobândite prin aplicarea concretă a celor două măsuri descrise mai sus. A fost un proces de tatonări, transformări și reveniri, care în timp au dus la crearea unei practici administrative verificate, care oferea rezultatul așteptat.

Constrângerile tehnologice ale fabricării pâinii

Transformarea făinii în pâine, banalizată în ochii noștri, este în realitate un fenomen extrem de complex, implicând procese fizice, chimice și nu în ultimul rând biologice. Materiile prime (și în special făina) erau în epocă foarte departe de a fi standardizate (chiar și azi există nenumărate variante) și ele aveau un impact important asupra greutateii (de exemplu, prin cantitatea de apă absorbită). Diferențe aproape insesizabile unui nespecialist și extrem de greu de controlat cu tehnologiile epocii pot avea consecințe asupra pâinii: temperatura ambientală influențează ritmul în care pâinea dospește, un cuptor un pic mai rece sau mai fierbinte face ca pâinea să păstreze sau să piardă mai multă apă. O diferență există între pâinile care sunt introduse primele (în fundul cuptorului) și în consecință sunt scoase ultimele, ele sunt mai ușoare decât cele de la gură, care, introduse ultimele și scoase primele, pierd mai puțină apă. Pâinea continuă să lucreze mai multe ore după ce este scoasă din cuptor, proces în care pierde apă prin evaporare, devenind astfel mai ușoară. De altfel, în Parisul secolului al XVIII-lea, încercările „științifice”, „raționale” ale

¹⁸ Guesnon, Maxime, *La concession de la boulangerie au progrès: science de laboratoire et artisanat du pain à Paris autour de 1900*, Entreprises et Histoire, Juin 2 (2024), n° 115, p. 115-128.

¹⁹ În 1912, în București sunt înregistrați 25,6% analfabeți. *Statistica științurilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912*, București, Albert Baer, 1915, p. XXXV.

academicienilor epocii Luminilor de a rezolva problema spinoasă a greutateii pâinii a eșuat, ei fiind incapabili, chiar în condiții ideale, să obțină pâini de o greutate constantă²⁰.

Brutarii bucureșteni erau cât de poate de conștienți de toate aceste probleme, așa cum o demonstrează petițiile pe care ei le-au adresate municipalității în anii 1860-1880. Aceste petiții cereau primăriei să permită brutarilor să vândă pâinea cu cântarul, iar argumentul principal era tocmai imposibilitatea de a scoate toate pâinile de aceeași greutate. Astfel, în 1867, adresându-se conducerii Bucureștiului, brutarii se dezvinovăteau: „n’ar fi vinovați întru nimic, căci cauza lipsei la pâine, cu câte-va dramuri, provine din căldura pripită a cuptoarelor sau din greșala slugilor”²¹. Mai elaborate, aceste argumente au revenit și într-o petiție de la începutul anului 1875: „măsura luată de fostul Consiliu de a scoate pâinea în greutate fixă de o oca și o jumătate oca bucata, zicând ei [brutarii – n.a.] că este nedreaptă, pentru că apa, iuțea focului, gradul de coacere, fac ca deși aceeași greutate de cocă se distribuie pentru toate pânele, unele însă să iasă mai grele și altele mai ușoare”²². Numeroasele petiții pe care brutarii le-au adresat primăriei²³ aduceau argumente suplimentare, legate de calitatea grâului și de modul în care acesta a fost măcinat, chiar și de cantitatea de sare din pâine²⁴.

În cea mai mare parte a cazurilor, autoritățile municipale nu au discutat aceste probleme. Este greu de crezut că primarul și consilierii comunali nu le cunoșteau, având în vedere numeroasele petiții ale brutarilor, menționate mai sus, și care au fost discutate în consiliul comunal. Foarte probabil conducerea orașului a evitat să intre în această discuție tocmai pentru că problemele semnalate erau reale și municipalitatea nu avea o soluție. Atunci când era convenabil pentru primărie, ea își însușea argumentele brutarilor, așa cum s-a întâmplat în 1875, când municipalitatea a schimbat modul în care era reglementată vânzarea pâinii, trecând de la obligația de a o fabrica în greutate fixă la cea de a o cântări. Anunțul administrativ care informa populația de această schimbare explica eșecul vechilor măsuri tocmai prin imposibilitatea tehnologică de a fabrica pâine de greutate fixă: „greutatea pâinei se micșorează chiar prin fabricarea și coacerea ei”²⁵.

²⁰ Steven Laurence Kaplan, *Le meilleur pain du monde*, p. 506.

²¹ Consiliul Comunal, ședința de vineri, 4 august 1867, în „Românul”, sâmbătă, 19 august 1867, p. 699.

²² *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 5/17 februarie 1875*, în Arhivele Naționale, Serviciului Municipiului București, Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Secretariat [în continuare: ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat], dosar 1/1875, fila 72 verso.

²³ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 26 (7) ianuarie 1879*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 21 februarie 1879, p. 105-106. *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 13/25 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 3, 24 ianuarie 1881, p. 26. *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 29 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 34; etc.

²⁴ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 26 (7) ianuarie 1879*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 21 februarie 1879, p. 105-106.

²⁵ *Anunțuri administrative*, în „Monitorul Oficial al României”, nr. 54, 8 martie 1875, p. 1398.

Asigurarea unui preț accesibil al pâinii: o luptă fără sfârșit!

La mijlocul anilor 1860, brutarii bucureșteni aveau obligația de a fabrica pâine în greutate de o oca, și în principiu primăria efectua controale în piață, cântărind pâinea și confiscând-o când nu avea greutatea cerută. Este imposibil de stabilit, pe baza surselor identificate până acum, cât de bine funcționa acest control. O scrisoare trimisă redacției ziarului „Românul” acuza agenții comunale de complicitate cu vânzătorii: cântărirea pâinii se făcea târziu, la ora opt, după ce o mare parte din pâine fusese deja vândută, iar mai mult de două treimi din vânzători nu au fost controlați, deși în șapte cazuri din zece pâinea oferită spre vânzare era sensibil mai mică decât ar fi trebuit să fie și „proastă la calitate”²⁶. Doi ani mai târziu, pentru a liniștii orășenii îngrijorați, primăria publică, în același ziar, prețurile cu care se vindea pâinea în capitală²⁷.

Informațiile oficiale privitoare la această perioadă sunt rare. Foarte probabil primăria nu elaborase reguli proprii privitoare la comerțul cu pâine și la stabilirea prețului, din moment ce un amplu anunț publicat în ianuarie 1867 justifică măsurile luate de autoritatea comunală prin articole din codul penal. Pentru a convinge cetățenii că municipalitatea își făcea datoria, anunțul era însoțit de o listă lungă cu peste 120 de comercianți (brutari, măcelari, vânzători de pește și fabricanți de lumânări de seu) sancționați pentru abateri în ultimele șase luni. Cei 88 de brutari reprezintă grosul celor pedepsiți, față de doar 26 de măcelari²⁸. Trebuie să ținem cont că brutarii reprezentau probabil grupul cel mai numeros de comercianți din sectorul alimentar, de altfel pâinea era, indiscutabil, cel mai consumat aliment. Chiar și așa, este clar că ei sunt suprareprezențați, dar sursa nu ne permite să vedem de ce. Comiteau brutarii, în medie, mai multe infracțiuni decât alte categorii de comercianți? Sau autoritățile comunale îi controlau mai des – tocmai pentru că prețul pâinii era un subiect mult mai sensibil decât al altor alimente?

Vânzarea pâinii „cu cântarul”. În august 1867, Consiliul Comunal a schimbat regulile privitoare la vânzarea pâinii, într-un context marcat de plângeri din partea orășenilor (legate de pâini mai ușoare decât greutatea reglementară), dar și din partea brutarilor, care acuză vexațiunile autorităților și susțin imposibilitatea tehnologică de a fabrica pâine cu greutate fixă. Consiliul, în urma dezbaterilor care au loc în două ședințe succesive, a decis să permită brutarilor să fabrice pâinea de orice greutate vor dori. În același timp le-a impus obligația de a se dota cu balanțe: „cumpene aședate într’ună stălpă stabilă” și de a cântări pâinea pe care o vindeau. De asemenea, brutarii erau obligați să aibă afișat vizibil prețul cu care vindeau pâinea²⁹. Este în mod cert varianta dorită de brutari, și susținută de marea

²⁶ D-lui Redactoru alu ziarul Romănul, în „Românul”, vineri, 29 iunie 1864, p. 558.

²⁷ „Românul”, vineri, 4 noiembrie 1866, p. 797.

²⁸ „Românul”, joi, 19 ianuarie 1867, p. 55.

²⁹ Consiliul Comunal, ședința de vineri, 4 august 1867, în „Românul”, sâmbătă, 19 august 1867, p. 699; Consiliul Comunal, ședința de miercuri, 9 august 1867, în: „Românul”, vineri, 25 august 1867, p. 719.

majoritatea a consilierilor, măsura fiind adoptată cu doar două voturi împotriva (trebuie remarcat că unul dintre ele aparține primarului, un caz destul de rar în care acesta și Consiliul care l-a ales votează diferit).

Nu este nicidecum vorba despre o aliniere a consiliului la interesele brutarilor; alte două cereri ale acestora sunt respinse fără ca măcar să mai fie supuse la vot. Brutarii ceruseră ca fiecare producător de pâine să poată avea maximum trei puncte de vânzare a pâinii (în afara piețelor) și ca acestea „să se destine de staroste cu epitropii corporațiunii”. Este evidentă mentalitatea premodernă, de breaslă, a acestor brutari, preocupați înainte de toate ca vreunul din confrăți să nu acapareze prea mult din piața pâinii sau vaduri comerciale care să-i ofere un avantaj. Consiliul Comunal raționează deja în termenii liberalismului clasic, și respinge cererile: „fiind contrarie principiului libertății comerțului și prejudiciabile publicului consumatorii de pâine”³⁰.

Cererile brutarilor sugerează că ei încă gândesc în termenii unei piețe staționare, în care creșterea activității unuia dintre ei se face în detrimentul celorlalți. Nu am mai întâlnit astfel de cereri în deceniile următoare. E adevărat că, din punct de vedere demografic, Bucureștiul crește tot mai repede, cu consecințe directe asupra cererii. Așa cum am văzut mai sus, între 1878 și 1914 cantitatea de pâine consumată se triplează. Această dinamică a jucat fără îndoială un rol în transformarea mentalității brutarilor, alături de discursul public dominat de ideile liberalismului clasic.

Noile reguli s-au dovedit a fi dificil de aplicat. Brutarii le-au preluat selectiv, asumându-și libertatea de a fabrica pâinea de orice greutate, dar fără să se doteze cu balanțe sau să cântărească pâinea oferită clienților. Conform celor expuse în Consiliul Comunal, brutarii vindeau drept pâini de o oca (care se subîmpărțea în 400 de dramuri), pâini care nu cântăreau decât 350 sau chiar 300 de dramuri, ceea ce echivala cu o creștere de preț de 14,3%, respectiv 33,3%. Pe de altă parte, brutarii scăpau nepedepsiți în instanță, unde se apărau invocând noile reguli care le permiteau să fabrice pâinea de orice greutate. În aceste condiții, unul dintre viceprimari, N. Manolescu, a cerut Consiliului Comunal să reintroducă obligația de a fabrica pâine doar în greutate de o oca, ceea ce ar fi făcut controlul mult mai ușor³¹.

Noile reguli au fost apărate de un consilier de orientare liberal radicală, Corneliu Lapatî³². În opinia sa revenirea la pâinea de greutate fixă nu avea șanse de reușită, așa cum se demonstrase de-a lungul mai multor ani de aplicare: „un rău obicei de a se scôte pâinea lipsă din greutatea legale de câte uă oca bucata; acest obicei este foarte vechi la noi, și cu toate asprimele exercitate în trecut asupra

³⁰ *Consiliul Comunal, ședința de miercuri, 9 august 1867*, în: „Românul”, vineri, 25 august 1867, p. 719.

³¹ *Consiliul Comunal, ședința de duminică, 28 ianuarie 1868*, în „Românul”, luni-mărti, 19-20 februarie 1868, p. 155.

³² Ramona Caramelea, *Mihail Lapaty: the Biography of a Mid-Nineteenth Century Painter*, în Mihai-Bogdan Atanasiu, Tudor-Radu Tiron (ed.), *At the Crossroad of Civilizations. Individuals and Families Reflected by Genealogy and Heraldry*, Konstanz, Hartung-Gorre Publishers, 2024, p. 131-132.

brutarilor, el nu s'a putut stârpi"³³. El argumenta că tocmai opoziția butarilor, refuzul lor de a se conforma acestei măsuri, dovedea că ea era corectă. Odată aplicată, măsura ar fi protejat consumatorul și i-ar fi împiedicat pe butarii să înșele și să realizeze câștiguri necuvenite. Pentru a elimina lacuna normativă care le permitea butarilor să scape nepedepsiți în justiție, Lapati propunea ca cei care nu se dotau cu balanțe și nu cântăreau pâinea să rămână supuși vechii obligații, de a fabrica pâinea în greutate de o oca. Argumentele consilierului liberal au avut câștig de cauză, iar propunerile sale au fost adoptate cu doar trei voturi împotriva³⁴.

În stadiul actual al cercetării, nu este clar ce se întâmplă în următorii ani. Probabil că unul dintre Consiliile Comunale dintre 1868 și 1875 a decis revenirea la vechiul mod de vânzare, obligând butarii să fabrice pâine în greutate fixă de o oca, respectiv de o jumătate de oca, așa cum reiese din petiția pe care un grup de butarii a înaintat-o primarului la începutul anului 1875³⁵.

Este cert că în 1875, în timpul primarului de orientare conservatoare Gheorghe Manu³⁶, problema pâinii a intrat din nou în atenția primăriei. Cea mai mare parte a ședinței Consiliului Comunal din ziua de 5 februarie 1875 a fost dedicată discutării schimbării regulilor privitoare la comercializarea pâinii. Toți vorbitorii au susținut că butarii trebuie lăsați să fabrice pâine de orice greutate, dar că trebuie să o vândă cu cântarul „precum se face cu carnea și cu alte articole”. Consilierii comunali considerau că obligația fabricării pâinii de greutate fixă este inaplicabilă în practică și că de fapt favorizează fraudele. Însă obiectivul principal al tuturor celor care au intervenit în discuții era protecția consumatorilor: vechiul sistem trebuia abandonat, pentru că practica anilor trecuți demonstrase că era incapabil să prevină înșelarea cumpărătorilor de către butarii. Consiliul a votat în unanimitate noua măsură, care urma să se aplice abia de la 1 aprilie, pentru a da timp primarului „să facă publicațiunile cele mai întinse”, orașenilor să se informeze și, bineînțeles, butarilor să se doteze cu cântarele necesare³⁷.

În săptămânile următoare a fost elaborat și un regulament pe care Consiliul Comunal l-a luat în discuție și votat în ședința din 3 martie³⁸. Trimis, conform procedurii, la Ministerul de Interne, a fost înapoiat municipalității cu observații. Cea mai importantă impunea primăriei să introducă în regulament obligația

³³ *Consiliul Comunal, ședința de duminică, 28 ianuarie 1868*, în „Românul”, luni-marti, 19-20 februarie 1868, p. 156.

³⁴ *Ibidem*, p. 155-156.

³⁵ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 5/17 februarie 1875*, în: ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, dosar 1/1875, fila 72 verso.

³⁶ Militar de carieră, ofițer de artilerie ca formație, în 1875 deținea gradul de colonel dar se afla în inactivitate, foarte probabil tocmai pentru a se putea dedica activității politice. Deținuse funcția de ministru de război între 14 iunie 1869 și 18 decembrie 1870, dar cariera sa politică s-a desfășurat în principal după 1875. Ministerul de război, *Anuarul Armatei pe anul 1875*, București, Imprimeria Statului, 1875, p. 370.

³⁷ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 5/17 februarie 1875*, în: ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, dosar 1/1875, fila 72-76.

³⁸ *Ibidem*, f. 170v.

brutarilor de a afișa pe tăblițe amplasate pe tarabe, în fața mărfii, prețul cu care vindeau pâinea. După discutarea modificărilor de către Consiliul Comunal³⁹, regulamentul a fost supus aprobării Consiliului de Miniștri și apoi domnitorului, iar la final publicat în Monitorul Oficial⁴⁰. În perioada dintre 1864 și 1914 un număr redus de regulamente urbane a parcurs acești ultimi pași, de obicei pentru regulamente era suficient avizul ministerului de interne. Excepțiile au fost reprezentate de acte normative considerate foarte importante sau care aduceau schimbări majore unui domeniu. Traectoria administrativă a acestui regulament constituie o dovadă a importanței pe care o avea problema pâinii în ochii conducerii Bucureștiului.

Analizând conținutul acestui regulament, se observă că preocupările de natură sanitar-igienică sunt cu totul secundare, o singură propoziție trimițând la regulile stabilite de Consiliul de Igienă al capitalei. Majoritatea articolelor tratează direct problema prețului și vânzării pâinii. Brutarii dobândeau în sfârșit dreptul de a fabrica pâinea în orice greutate, erau în schimb obligați să se doteze cu cântare „marcate de primărie” și să cântărească pâinea vândută: „cu condițiune de a o vinde publicului cu cântarul”. Cei ce nu cântăreau pâinea suportau pedepsele prevăzute de codul penal, iar dacă nu aveau balanțe primăria le cumpăra pe cheltuiala comerciantului respectiv⁴¹. Obligația de a avea balanțe și greutăți marcate (prevăzută de altfel și prin alte regulamente mai vechi, referitoare la măsuri și greutăți) urmărea să împiedice înșelarea cumpărătorului prin folosirea de greutăți care cântăreau mai puțin decât era marcat pe el sau balanțe care „trăgeau la cântar”. Brutarii care nu respectau această regulă erau trimiși în judecată, și un asemenea caz era trimis în fața instanțelor bucureștene chiar în aprilie 1875⁴².

Pe lângă cele prezentate mai sus, regulamentul conținea mai multe prevederi de natură administrativă. Pentru a putea exercita această meserie, brutarii trebuiau mai întâi să se înregistreze la primărie (prevedere specifică, care nu se regăsește în cazul altor meserii alimentare, precum lăptari, vânzători de legume și fructe etc.). Rolul ei era de a permite autorităților comunale să aibă o evidență a brutarilor, care puteau astfel să fie controlați mult mai ușor. Odată înregistrați ca brutari, persoanele respective nu puteau „a înceta comerțul de brutărie” decât la trei luni după ce făceau o declarație formală primăriei în acest sens; scopul evident era de a împiedica comerțanții să înceteze activitatea în momente nefavorabile și astfel să lase consumatorii fără pâine. Tot dorința de a asigura o anumită stabilitate în aprovizionarea cu pâine a făcut autoritățile comunale să impună brutarilor să

³⁹ *Ibidem*, f. 208v-209.

⁴⁰ *Regulament pentru vânzarea de pâine și jimblă cu cântarul în capitală*, în: „Monitorul Oficial al României”, nr. 111, 24 mai 1875, p. 2523.

⁴¹ *Ibidem*, art. 4, 5 și 7, p. 2523. *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comunale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1874 până la 1 septembrie 1875, citită consiliului comunale la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1875 de către primarul Capitalei George Manu, București, „Noua Typographie a Laboratorilor Români”, 1875 [în continuare se va cita *Darea de seamă 1875*], p. 113-114.*

⁴² *Monitorul Oficial al României*, nr. 85, 17 aprilie 1875, p. 2073.

dețină rezerve de făină, variind între 1.500 și 9.000 de ocale (între 1.900 și 11.440 de kilograme), în funcție de activitatea zilnică a fiecărei brutării⁴³. Aceste măsuri aveau drept scop final tot asigurarea unui preț accesibil: stocurile permiteau brutarilor să funcționeze câteva zile fără să cumpere făină, iar astfel creșteri bruște dar de scurtă durată ale prețului grâului sau făinii nu se repercutau în prețul pâinii.

Este foarte dificil să evaluăm impactul acestor măsuri. Darea de seamă a primăriei pentru anul 1875 adoptă o poziție moderată, acceptând că autoritățile nu au „vindecat cu desăvârșire răul”. Se admitea că activitatea de control lăsa de dorit, dar în același timp se sublinia scăderea numărului de infracțiuni⁴⁴! Însă în darea de seamă făcută de primărie la sfârșitul anului următor, într-o manieră aproape triumfalistă, problema pâinii era prezentată ca rezolvată⁴⁵, ceea ce este greu de crezut, mai ales dacă luăm în calcul că primăria s-a confruntat cu astfel de probleme în continuu în deceniile următoare.

Revenirea la obligația de a fabrica pâine de greutate fixă. În aprilie 1877, la conducerea primăriei venea un nou consiliu, liberal, care îl alegea primar pe C. A. Rosetti. Una din primele preocupări ale noii conduceri a capitalei a constituit-o problema vânzării pâinii. O ordonanță emisă în 24 mai 1877 de către primăria Bucureștiului schimba din nou regulile și îi obliga pe toți brutarii din capitală să fabrice pâinea de aceeași greutate (respectiv o oca)⁴⁶.

În preambulul ordonanței, primarul se adresa cetățenilor capitalei, explicând motivele care au condus autoritățile la adoptarea noilor măsuri. Consumatorul era prezentat drept victimă, deoarece nu cunoștea cantitatea de pâine pe care o cumpăra. Imposibilitatea controlului „a ajuns să desființeze efectele concurenței și să scumpească peste măsură acest articol de primă necesitate”. Pâinea fabricată de aceeași greutate de către toți brutarii oferea, în contextul epocii, și alte avantaje pe care ordonanța nu le menționa. Era mult mai simplu pentru cumpărători să compare prețurile între diferiți brutari. Consumatorii se obișnuiau în timp cu pâinea de o anumită greutate, ceea ce făcea mai ușor de observat o schimbare, o pâine „lipsă la cântar”. Nu în ultimul rând, facilita controlul și aplicarea pedepselor: era suficient ca funcționarii primăriei să cântărească pâinea pentru a vedea dacă respectă greutatea regulamentară.

Foarte repede, la primărie sosesc plângeri atât ale brutarilor, cât și ale orașenilor, cerând primăriei să permită și fabricarea de pâini de o jumătate de oca. Răspunzând cererilor, administrația locală emite o nouă ordonanță, prin care permite fabricarea tuturor calităților de pâine în două greutăți, de o oca și de

⁴³ *Regulament pentru vânzarea de pâine și jimbă cu cântarul în capitală*, art. 1 și 2, în: „Monitorul Oficial al României”, nr. 111, 24 mai 1875, p. 2523. Darea de seamă 1875, p. 113-114.

⁴⁴ Darea de seamă 1875, p. 53.

⁴⁵ *** Darea de seamă asupra Administrațiunei Comunale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1875 până la 1 septembrie 1876, citită Consiliului Comunal la deschiderea sesiunei ordinare a anului 1876 de către primarul Capitalei Gheorghe Manu, București, „Imprimeria Națională”, 1876, p. 60-61.

⁴⁶ Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, Sâmbătă 28 (9) Mai 1877, p. 119.

jumătate de oca⁴⁷. Este de remarcat viteza de reacție a administrației comunale: prima ordonanță (nr. 6130) este votată pe 24 mai și se aplica de la 1 iunie, a doua ordonanță (nr. 6850) este votată pe 2 iunie și se aplica din 5 iunie; decizia inițială este corectată într-un timp foarte scurt.

Obligația de a fabrica pâinea doar în greutatea prescrisă era însoțită de câteva prevederi. Prețul cu care se vindea ocaua de pâine trebuia afișat vizibil. Brutarul îl putea modifica de două ori pe lună (în datele de 1 și 15). Prețul trebuia comunicat primăriei, care urma să-l publice⁴⁸, astfel încât orice consumator putea vedea dacă brutarii respectă prețurile anunțate. Este evidentă dorința municipalității de a asigura stabilitate și previzibilitate prețului pâinii. Aceleași îndatoriri reveneau și vânzătorilor de pâine, în plus aceștia trebuiau să menționeze pe tăblița cu prețul și numele fabricantului. Ei erau obligați să vândă pâinea la prețul impus de fabricant⁴⁹. Cei ce nu respectau acest regulament și, mai ales, vindeau pâinea cu greutate mai mică („a înșelat asupra cantității”) erau pedepsiți, conform articolelor 336 și 394 din codul penal⁵⁰ (ce prevedeau închisoare de la 1 la 6 luni și amendă, ca și confiscarea măsurilor false)⁵¹. De asemenea, se confisca pâinea lipsă la cântar, urmând a fi distribuită gratuit instituțiilor de binefacere (spitale, ospicii, aziluri etc.). A doua ordonanță mai aducea o obligație suplimentară: brutarii și vânzătorii de pâine trebuiau să afișeze ordonanța emisă de primărie în localurile lor, pe tarabe și în orice alt loc și-ar vinde pâinea⁵².

Câteva luni mai târziu, primăria a modificat regulamentul din 1875 (cel prin care fusese reintrodusă vânzarea pâinii cu cântarul), pentru a-l face să fie conform cu noile măsuri. Marea majoritate a prevederilor regulamentului au rămas neschimbate, inclusiv obligația brutarilor de a avea balanțe marcate de municipalitate și de a cântări pâinea vândută consumatorilor, precum și pedepsele în cazul abaterilor de la normele din regulament⁵³. Este evident că autoritățile nu aveau încredere că brutarii vor respecta noile reguli și vor fabrica pâinea în greutatea impuse. Obligația cântării reprezenta o metodă în plus pentru a proteja cumpărătorul, care astfel avea dreptul să verifice pâinea cumpărată ori de câte ori i se părea că a fost înșelat.

Nici unul dintre textele publicate de municipalitate până în acest moment,

⁴⁷ *Ordonanța nr. 6850, din 2 iunie 1877*, art. 1, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 15, Marți 7 (19) Iunie 1877, p. 126; ordonanța repetă identic prevederile ordonanței precedente (nr. 6130), cu excepția preambulului, a greutății pâinii și a obligației brutarilor de a afișa ordonanța.

⁴⁸ *Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877*, art. 2, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, Sâmbătă 28 (9) Mai 1877, p. 119.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Codul Penal*, art. 336 și art. 394, în C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. 1, *Codurile*, Leon Alcalay, 1903, p. 1079 și 1092.

⁵² *Ordonanța nr. 6850, din 2 iunie 1877*, art. 6, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 15, Marți 7 (19) Iunie 1877, p. 126.

⁵³ *Consiliul Comunal, ședința din 9 iulie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 25, 11 august 1877, p. 252.

fie că este vorba de actele normative propriu-zise, de discuțiile din Consiliul Comunal sau de prezentarea problemei pâinii în darea de seamă anuală a primăriei⁵⁴, nu fac nici măcar aluzie la contextul în care au loc aceste măsuri: războiul ruso-turc din 1877-1878. Intrarea trupelor ruse în capitală și mobilizarea armatei române reprezentau factori care puteau ușor influența prețul pâinii. Abia în octombrie 1877 războiul își face simțită prezența, în special prin lipsa vagoanelor de cale ferată necesare transportului lemnului de foc folosite de brutarii pentru coacerea pâinii. Brutarii au profitat de această conjunctură pentru a crește prețul pâinii „cu 10 bani”⁵⁵ (o creștere semnificativă pentru un produs care se vindea în mod obișnuit cu 20-40 de bani, în funcție de calitate⁵⁶). Ei pretextau, de asemenea, lipsa lucrătorilor, care fuseseră „rechiziționați” de armată. Primul argument era recunoscut ca valid de către conducerea capitalei, care avea și ea probleme cu transportul propriilor lemne de foc (necesare școlilor, birourilor municipalității etc.); de altfel, se făcuseră deja intervenții pentru alocarea vagoanelor necesare. Al doilea argument era respins de consilieri, pentru că „rechiziționarea” brutarilor „este luată de mult” și nu avea cum să producă efecte după atâta timp⁵⁷. În consecință, Consiliul Comunal decidea să discute cu brutarii „dintre cei mai însemnați”, să se verifice dacă la manutanța de la Colentina sunt rezervele de grâu necesare pentru a fabrica pâine dacă va fi nevoie, dar mai ales să se aplice „cu rigoare” regulamentul pentru vânzarea pâinii⁵⁸.

Nu e clar ce efecte au avut aceste măsuri, dar în decembrie 1877 autoritățile comunale considerau că prețul pâinii era din nou prea mare și, în consecință, publicau o ordonanță care relua, foarte sintetic, principalele prevederi din ordonanța emisă în 24 mai, insistând însă mult mai mult asupra măsurilor de control și a pedepselor ce urmau să fie aplicate în cazul în care pâinea nu avea greutatea obligatorie⁵⁹.

Aplicarea tot mai strictă a ordonanțelor analizate mai sus duce la apariția altor probleme. Precum confrății lor parizieni analizați de Kaplan⁶⁰, brutarii și diverșii comercianți de pâine bucureșteni prinși în neregulă, pentru a scăpa de

⁵⁴ *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1876 până la 1 septembrie 1877*, citită Consiliului Comunal la deschiderea sesiunei ordinare a anului 1877 de către Locotenent de Primar al Capitalei Ioan Pr Dumitrescu, București, „Noua Imprimerie Națională”, 1877, p. 72-73.

⁵⁵ *Consiliul Comunal, ședința din 17/29 octombrie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 40, 31 decembrie 1877, p. 510.

⁵⁶ *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1876 până la 1 septembrie 1877 [...]*, p. 72-73.

⁵⁷ Vezi, pentru comparație, situația în contextul mobilizării mult mai ample din 1913. Simion Câlția, *Acțiunile Primăriei Capitalei în timpul crizei aprovizionării din 1913*, p. 109-110.

⁵⁸ *Consiliul Comunal, ședința din 17/29 octombrie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 40, 31 decembrie 1877, p. 510-511.

⁵⁹ *Ordonanța nr. 19663, din 29 decembrie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 40, Sâmbătă 31 (12) Decembrie 1877, p. 497.

⁶⁰ S. L. Kaplan, *Le meilleur pain du monde*, p. 509-511.

pedeapsă, dau nume fictive sau, mai rău, ale unui confrate de breaslă nevinovat⁶¹. Administrația comunală emite o nouă ordonanță, impunând ca toți cei ce vând pâine, brutari sau nu, să aibă table cu numele lor la ușa prăvăliei, iar cei ce vând ambulant din coșuri sau căruțe, de asemenea, să aibă table cu numele și adresa fabricantului⁶².

Brutarii nu s-au resemnat cu noile reguli, adresând numeroase petiții primăriei. Ei încearcă să explice că le este imposibil, din motive ținând de procesul tehnologic, să fabrice pâinea cu o greutate exactă, așa cum am văzut mai sus observație pe deplin justificată. Brutarii invocă și alte motive: ei au contracte cu armata, spitale, comune rurale încheiate pentru pâini de o anumită greutate, alta decât cea specificată în ordonanțele primăriei, fiind sunt puși în imposibilitatea de a-și onora contractele. Dorința lor (ca și a confrăților lor parizieni⁶³) este revenirea la sistemul vânzării pâinii cu cântarul și implicit la libertatea brutarilor de a fabrica pâinea de orice greutate doresc. Însă argumentele lor nu reușesc să modifice opiniile primarului și ale Consiliu Comunal⁶⁴.

Momentul culminant al confruntării survine în decembrie 1880, când brutarii încearcă să forțeze mâna primăriei printr-o „grevă”⁶⁵: ei refuză să mai fabrice pâine, sperând că nemulțumirea orașenilor va constrânge primăria să le accepte revendicările. Acțiunea brutarilor eșuează, primăria reușind, în urma unor acțiuni excepționale, să aprovizioneze orașul cu pâine. La două zile după intervenția municipalității, greva era deja terminată. Pentru a preîntâmpina în viitor astfel de „coaliții” ale brutarilor, regulamentul pentru fabricarea pâinii este din nou modificat, introducându-se obligația brutarilor de a depune o garanție, din care Comuna va cheltui pentru aprovizionarea bucureștenilor în caz de grevă a brutarului respectiv⁶⁶.

⁶¹ ***, *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1878 până la 1 septembrie 1879*, citită în consiliul comunal la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1879 de către primarul Capitalei D. Cariagdi, București, Tipografia „Centrul”, 1879, p. 101-102. Vezi și „Monitorul Primăriei București”, nr. 11, 16 martie 1879, p. 171.

⁶² Iuliu I. Roșca, *Cartea oficerilor și agenților de poliție. Legi, regulamente și ordonanțe de poliție administrativă și comunală cu un supliment: Diferite ordine circulare și instrucțiuni asupra datoriilor lor ca agenți ai poliției administrative și comunale și ca oficeri ai poliției judiciare*, București, Editura Institutului de arte Grafice „Eminescu”, 1903, p. 279-280.

⁶³ S. L. Kaplan, *op. cit.*, p. 505-506.

⁶⁴ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 26 (7) ianuarie 1879*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 21 februarie 1879, p. 105-106; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 13/25 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 3, 24 ianuarie 1881, p. 26; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 29 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 34.

⁶⁵ Acesta este termenul folosit de autorități și foarte probabil și de brutari – în realitate avem de-a face cu o încetare a activității economice.

⁶⁶ *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 3 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 50, 8 decembrie 1880, p. 603-604; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 6/18 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 37-38; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 8 decembrie seara, 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”,

Tatonări, experimente și reveniri. Regulile cristalizate între 1877 și 1881 au rămas în vigoare până în anul 1888. Foarte curând, după ce conservatorii au ajuns la putere și Pake Protopopescu a devenit primar⁶⁷, la cererea expresă a brutarilor, a fost adoptat un nou regulament (în 1 iunie 1888). Primul articol al acestuia satisfăcea vechea doleanță a brutarilor, vânzarea cu cântarul. Ei nu mai erau obligați să fabrice pâinea de o anumită dimensiune, se păstra doar cerința de a avea cântare și de a cântări întotdeauna pâinea pe care o vând. De asemenea, dispărea obligația de a schimba prețul doar o dată la 15 zile, deși acesta trebuia în continuare comunicat primăriei⁶⁸. Câteva zile mai târziu o foarte scurtă ordonanță aducea precizări tehnice cu privire la cântarele ce pot fi folosite de brutari⁶⁹.

Un an mai târziu, administrația Bucureștiului, condusă tot de conservatori și tot cu Pake Protopopescu primar, sub presiunea realităților a fost obligată să-și schimbe ideile. În ședința din 11 iulie 1889, Consiliul Comunal a revenit în parte la sistemul anterior, decizând că „pâinea și jimbla de menaj de formă rotundă” să se fabrice doar în greutate de 1 kg și o jumătate de kg. Pâinea care nu avea greutatea corespunzătoare va fi confiscată⁷⁰. Revenirea la vechile reguli⁷¹ se baza pe două categorii de argumente. Publicul nu era încă deprins să i se cântărească pâinea. Mai important, sistemul permitea fraude brutarilor nescrupuloși, care nu cântăreau pâinea și în unele cazuri nici nu aveau cântare. Unii dintre ei fabricau pâinea mai mică de 1 kg și, fără a o mai cântări, o vindeau drept pâine de 1 kg⁷² (profitând de faptul că în mai bine de un deceniu bucureștenii se obișnuiseră cu pâini de greutate fixă, care nu trebuiau cântărite).

Într-o primă fază, încercarea primăriei de a adopta noul regulament nu a reușit, datorită refuzului ministerului de interne de a aproba modificările. Inițial, acesta a cerut Primăriei să introducă în regulament o toleranță la greutatea pâinii; după ce Consiliul Comunal a modificat regulamentul (instituind o toleranță de 50g

nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 38-39; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 15/27 ianuarie 1881*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 8, 28 februarie 1881, p. 78.

⁶⁷ La momentul respectiv Bucureștiul este condus de o comisie interimară. Aceste comisii interimare apar în cazul în care vechiul consiliu comunal demisionează înainte de organizarea alegerilor, ca urmare a schimbării culorii politice a guvernului. Rolul acestei comisii interimare (numită de ministrul de interne al noului guvern) este de a gestiona capitala până la organizarea noilor alegeri.

⁶⁸ *Comisiunea Interimară a Comunei București, ședința de la 7 mai 1888*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 22 mai 1888, p. 207. *Regulament pentru vânzarea pâinei, jimblei și franzelei în Capitală*, No. 19546 din 1 iunie 1888, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 22, 5 iunie 1888, p. 233. Înalt Decret Regal 1568 din 26 mai 1888, în: „Monitorul Oficial al României”, nr. 47, 31 mai 1888, p. 1113-1114.

⁶⁹ *Ordonanța nr. 20751*, din 10 iunie 1888, în I. I. Roșca, *Cartea oficerilor*, p. 290-291.

⁷⁰ *Consiliul Comunal, ședința din 11 iulie 1889*, în: „Monitorul Primăriei București”, 14, nr. 34, 20 august 1889, p. 423.

⁷¹ De remarcat că măsura este prezentată ca una nouă, nu se amintește nicăieri că acesta este sistemul care a funcționat în timpul lungii guvernări liberale.

⁷² *** *Darea de seamă a administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1889 până la 1 ianuarie 1890 prezentată de primar Consiliului Comunal în ședința de la 23 februarie 1890*, București, Carol Göbl, 1890, p. 37-38. *Consiliul Comunal, ședința din 11 iulie 1889*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 34, 20 august 1889, p. 423.

la kilogram) și l-a retrimis ministerului, acesta l-a respins din nou, motivând că „odată ce Primăria a intrat pe această cale de a se vinde pâinea și jimbă cu cântarul, urmează să se mențină în această cale, negăsind că este bine de a ne întoarce la măsura de a se vinde pâinea pe bucăți de greutate fixată”⁷³. Noile reguli au fost acceptate abia după ce ele au fost susținute și de brutari⁷⁴. Sursele identificate până acum nu menționează motivele pentru care brutarii și-au schimbat radical poziția. Ipoteza pe care o avansăm este legată de stabilirea toleranței de 50g la kilogram: probabil că aceasta acoperea variațiile greutății rezultate din procesul de producere a pâinii; cu noua variantă a regulamentului, brutarii se simțeau la adăpost de vexațiile agenților autorității, făcând astfel să dispară principala lor obiecție față de pâinea de greutate standard. Pe de altă parte, vânzarea pâinii de greutate fixă cere mai puțin efort decât vânzarea cu cântarul, așa că brutarii o preferă, odată ce problemele tehnice legate de variația greutății sunt rezolvate prin introducerea toleranței⁷⁵. Astfel, după doi ani de experimente și tatonări, se revine practic la măsurile din deceniul precedent, care au rămas în vigoare în linii mari până în 1914.

Stabilizarea practicii administrative. În 1901, autoritățile comunale elaborează un regulament mult mai amplu privitor la fabricarea pâinii, al cărui scop este în principal asigurarea unei pâini igienice⁷⁶. Preocupările privitoare la preț sunt secundare și, în consecință, regulile privitoare la comercializarea pâinii ocupă o parte redusă din regulament. Ele sintetizează experiența acumulată în ultimele două decenii. Articolul 8 prevede că pâinea poate fi fabricată doar în bucăți cântărind o jumătate de kg, 1 kg sau 2 kg. Prețul, precum și numele și adresa fabricantului („domiciliul”) trebuie scrise pe o etichetă lipită pe pâine cu cocă. Este păstrată toleranța de 50g la kilogram. Comercianții sunt obligați să afișeze prețul de vânzare, numele și adresa fabricantului și să vândă pâinea cu același preț ca fabricantul. Fabricanții nu pot modifica prețul decât o dată la 15 zile. Vânzătorii trebuie să aibă cântar, iar clienții pot cere cântărirea pâinii și completarea eventualei lipse⁷⁷. Prevederile privitoare la preț și vânzare sunt reluate, cu adăugarea câtorva detalii, într-o nouă ordonanță în anul următor⁷⁸ și din nou în 1903⁷⁹.

⁷³ *Consiliul Comunal, ședința din 13 ianuarie 1890*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 6, 11 februarie 1890, p. 63-64; *Consiliul Comunal, ședința din 22 ianuarie 1890*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 18 februarie 1890, p. 75-76.

⁷⁴ *** *Dare de seamă a Administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1890 până la 1 ianuarie 1891, prezentată de primar consiliului comunal în ședința de la 12 martie 1891*, București, „Tipo-litografia și fonderia de litere Dor. P. Cucu”, 1891, p. 42-43. *Consiliul Comunal, ședința din 12 februarie 1890*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 10, 18 martie 1890, p. 121.

⁷⁵ Pentru o comparație cu cazul parizian de secol XVIII, vezi S. L. Kaplan, *op. cit.*, p. 504-507.

⁷⁶ Pentru o analiză a acestui regulament, vezi articolul nostru: *Reglementarea igienico-sanitară a producției și a comerțului cu pâine în București la 1900*, în *Lumea orașului. Cercetări de istorie urbană*, ed. a II-a, coordonator Simion Călția, București, Editura Universității din București, 2015, p. 238-254.

⁷⁷ „Monitorul Oficial” nr. 187, din 23 noiembrie 1901, p. 7190-7191.

⁷⁸ *Ordonanța nr. 29115/3397 A, din 13 august 1902*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 21, 25 august 1902, p. 205.

⁷⁹ *Ordonanța nr. 25061/5546, din 27 mai 1903*, I. I. Roșca, *Cartea ofițerilor*, p. 367-369.

În deceniul următor nu mai apar soluții regulamentare noi, cele elaborate la sfârșitul secolului al XIX-lea dovedindu-se suficiente pentru gestionarea problemelor apărute. În 1913, datorită penuriei create de Războiului Balcanic, au fost introduse pentru prima oară prețurile maxime, iar acestea au fost permanentizate de experiența Primului Război Mondial, schimbând pe termen lung logica reglementării⁸⁰.

Reacțiile primăriei în momente de creștere semnificativă a prețului. În situații de criză, când brutarii creșteau prețurile și regulamentele singure nu mai erau suficiente, administrația municipală a intervenit pe piața pâinii. Ea a folosit trei metode. Începea, prin discuții cu brutarii, să îi convingă să reducă prețul. În timpul grevei brutarilor din decembrie 1880, când aprovizionarea cu pâine devenise critică, primăria a cumpărat pâine din alte orașe (Ploiești și Giurgiu) și a vândut-o pe piața capitalei, pentru a asigura pâinea zilnică a bucureștenilor⁸¹. Dar de cele mai multe ori, Primăria s-a mulțumit să pornească manutanța de la Colentina. Construită în 1865, ea era compusă dintr-o moară și câteva cuptoare de pâine. Închiriată unui întreprinzător privat, acesta exploata în principal moara, dar era obligat, la cererea primăriei, să scoată cantități importante de pâine pe care să o vândă cu prețul dictat de administrație⁸². După 1900, când manutanța de la Colentina nu mai funcționează⁸³, primăria a făcut apel la manutanța armatei. Așa s-a întâmplat cu ocazia „grevei” brutarilor din aprilie 1909, generată de dorința acestora de a scumpi pâinea imediat, fără să aștepte 15 zile după ce au anunțat noul preț, așa cum impunea regulamentul⁸⁴.

Concepții ale municipalității față de problema prețului pâinii

Protecția orașenilor, în postura de consumatori, a reprezentat argumentul principal ori de câte ori problema pâinii a fost adusă în discuție în Consiliul

⁸⁰ ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, Decizii, dosar 1907-3, f. 88. Prețurile maxime dispar după încheierea războiului, pentru a fi reintroduse prin ordonanța 45499/2783 din 25 iulie [7 august] 1914, ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, Decizii, dosar 1907-3, f. 95-96. Pentru o discuție mai amplă despre măsurile luate de municipalitate în 1913, vezi Simion Câlția, *Acțiunile Primăriei Capitalei în timpul crizei aprovizionării din 1913*, p. 101-139.

⁸¹ Greva brutarilor din decembrie 1880, cauzată de refuzul brutarilor de a fabrica pâinea de greutate fixă, *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 3 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 50, 8 decembrie 1880, p. 603-604. Vezi și *Darea de seamă pe timpul de la 1 septembrie 1880 până la 1 ianuarie 1882 citită Consiliului Comunal în ședința ordinară de la 20 martie 1882*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 29 mai 1882, p. 188-189.

⁸² *Înștiințare* din 20 octombrie 1879, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 44, 24 octombrie 1879, p. 577; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 3 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 50, 8 decembrie 1880, p. 603-604; *Publicație*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 6, 11 februarie 1890, p. 73 etc.

⁸³ ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, Ședințele Consiliului Comunal, 1903-d.1, f. 104v-106r; pentru desființarea ei în 1916, vezi „Monitorul Primăriei București”, nr. 36, 4 septembrie 1916, p. 626.

⁸⁴ Cu ocazia grevei din aprilie 1909, generată de dorința brutarilor de a scumpi pâinea imediat, și nu după 15 zile conform regulamentului, vezi: *Consiliul Comunal, ședința din 24 aprilie 1909*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 17 mai 1909, p. 341-343.

Comunal. Autoritățile municipale sunt preocupate în special de orășenii săraci, pentru care pâinea reprezenta alimentul cel mai important și care cheltuiau o parte semnificativă a venitului lor pentru asigurarea hranei. De ce trebuia protejat consumatorul? Discursurile primarului sau ale consilierilor comunali nu ating acest subiect, datoria autorităților de a proteja consumatorii fiind de la sine înțeleasă. Se pot însă avansa câteva ipoteze.

Conducerea Bucureștiului era aleasă și era firesc să-și protejeze alegătorii. Cel puțin două argumente fac ca această ipoteză să aibă un grad redus de probabilitate. În primul rând, rezultatul alegerilor comunale depindea, într-o măsură covârșitoare, de guvernul aflat la putere. În București, acesta a reușit întotdeauna, prin binecunoscutele ingerințe electorale, să facă să fie alese consilii comunale dominate clar de membrii propriului partid. În al doilea rând, structura votului cenșitar făcea ca o minoritate înstărită să aleagă (în cadrul colegiului I) jumătate plus unu din totalul consilierilor. O parte a orășenilor, imposibil de estimat numeric cu cunoștințele actuale, nici nu vota direct, ci alegea un delegat la fiecare 50 de persoane: era situația tuturor celor care nu absolviseră învățământul primar și plăteau o „dare directă” către stat mai mică de 20 de lei pe an. Cei care erau prea săraci pentru a plăti dări nu votau deloc.⁸⁵ Altfel spus, cu cât un bucureștean era mai sărac, și deci mai sensibil la protecția pe care primăria i-o acorda controlând prețul pâinii, cu atât rolul său ca alegător era mai redus.

O altă ipoteză ar avea în vedere continuarea unor practici premoderne, prin care asigurând că orășenii își puteau agonisi pâinea zilnică la un preț accesibil, autoritățile comunale asigurau pacea socială. Nu putem exclude cu totul astfel de idei, trebuie însă să remarcăm că lipsesc marea majoritate a măsurilor tipice luate de autoritățile premoderne⁸⁶. Dar contraargumentul cel mai important îl reprezintă refuzul conducerii Bucureștiului de a institui, înainte de 1913, prețuri maxime.

Ipoteza cea mai plauzibilă se leagă de rolurile pe care conducerea urbană și le asumă. Edilii se văd pe ei înșiși ca modernizatori ai orașului, păzitori ai avutului (prin poliție, pompieri) și ai sănătății cetățenilor (prin numeroasele măsuri sanitare și igienice). Protecția celor săraci este unul dintre aceste roluri, iar el nu se limitează la controlul prețului pâinii sau al altor câteva produse de primă necesitate. Municipalitatea înființează cantine populare, oferă (prin medicii comunali) consultații gratuite, distribuie ajutoare, se preocupă de locuințele insalubre și exemplele pot continua.

Nu în ultimul rând, trebuie să luăm în calcul cât de puternică era în elita epocii dorința de a fi parte a „lumii civilizate”. Nu doar primari sau consilieri comunali, ci și medici ai primăriei, chimiști ai Laboratorului municipal de analize chimico-bacteriologice și alți angajați ai primăriei erau preocupați de acest aspect, care revine frecvent în discuțiile și argumentele lor. O populație prost hrănită,

⁸⁵ Legea pentru alegerea consiliilor comunale [1886], în: Constantin Zătreanu, *Noul codice comunal sau Culegere de legile și regulamentele în vigoare privitoare la comunele urbane și rurale cum și la alte ramuri de administrațiune publică*, București, Tipografia Carol Göbl, 1888, p. 83.

⁸⁶ Descrie pe larg în lucrările deja citate ale lui Steven Laurence Kaplan.

incapabilă să-și asigure o pâine corespunzătoare calitativ și accesibilă ca preț nu era, în nici un caz, o marcă a unui oraș civilizat, și cu atât mai puțin a unui bine guvernat.

O altă întrebare care trebuie formulată se referă la rolul pe care l-au jucat teoriile economice dominante în epocă în deciziile luate de conducerea Bucureștiului în privința controlului prețului pâinii. Discuțiile din Consiliul Comunal, justificările aduse pentru reglementarea prețului pâinii sunt la un nivel foarte concret, iar teoriile economice, în special cele ale liberalismului clasic, nu sunt amintite. Ele par să fie mai curând implicate pentru participanți. Credința în rolul regulator al pieței, în concurență, pot fi ghicite în mintea consilierilor, ele fiind exprimate clar în doar câteva ocazii⁸⁷. Din acțiunile lor se poate deduce că rolul pe care ei îl atribuie administrației este tocmai acela de a crea condiții concurenței, de a împiedica falsificarea pieței de către unii dintre actori⁸⁸.

În ce măsură diferă politicile liberale și cele conservatoare? Întrebarea pare cu atât mai pertinentă cu cât, așa cum am văzut, în câteva cazuri schimbarea regulilor privitoare la vânzarea pâinii a avut loc curând după venirea unui alt partid la conducerea municipalității. În realitate, o analiză mai detaliată relevă că nu există o corelație între un anumit tip de măsuri și unul dintre cele două partide. Liberalii susțin în 1867 vânzarea pâinii prin cântărire⁸⁹, pentru ca în 1877 să reintroducă obligația de a fabrica pâine de greutate fixă⁹⁰. Conservatorii adoptă ambele măsuri în (mai întâi vânzarea pâinii prin cântărire⁹¹ și apoi obligația de a fabrica pâine de greutate fixă⁹²) la distanță de un an, mai mult, în ambele cazuri la conducerea orașului se afla aceeași echipă condusă de Pake Protopopescu. Este clar că diferențele doctrinare dintre partide nu au jucat nici un rol în problema prețului pâinii, ambele având un demers pragmatic care prioritiza găsirea unor soluții care să funcționeze.

Ceea ce ridică o altă întrebare: de ce aceeași măsură revine iar și iar? Până

⁸⁷ „Dar acesta este un comerț și nu putem face nimic...”, C. F. Robescu, primarul capitalei, *Consiliul Comunal, ședința din 2 mai 1898*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 8, 24 mai 1898, p. 88.

⁸⁸ *Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, 28 (9) Mai 1877, p. 119.

⁸⁹ Vezi, de exemplu, pledoaria consilierului comunal Corneliu Lapati, *Consiliul Comunal, ședința de duminică, 28 ianuarie 1868*, în „Românul”, luni-marti, 19-20 februarie 1868, p. 155-156.

⁹⁰ *Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, Sâmbătă 28 (9) Mai 1877, p. 119. *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1876 până la 1 septembrie 1877, citită Consiliului Comunal la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1877 de către Locotenent de Primar al Capitalei Ioan Pr Dumitrescu*, București, „Noua Imprimerie Națională”, 1877, p. 72-73.

⁹¹ *Comisiunea Interimară a Comunei București, ședința de la 7 mai 1888*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 22 mai 1888, p. 207. *Regulament pentru vânzarea pâinei, jimblei și franzelei în Capitală*, No. 19546 din 1 iunie 1888, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 22, 5 iunie 1888, p. 233.

⁹² *Consiliul Comunal, ședința din 11 iulie 1889*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, nr. 34, 20 august 1889, p. 423. *** *Dare de seamă a Administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1890 până la 1 ianuarie 1891, prezentată de primar consiliului comunal în ședința de la 12 martie 1891*, București, „Tipo-litografia și fonderia de litere Dor. P. Cucu”, 1891, p. 42-43.

la urmă, avem de-a face cu doar două măsuri majore, care alternează la intervale de câțiva ani. Pentru a explica această situație trebuie să observăm că Consiliul Comunal, municipalitatea în ansamblul ei, aveau o memorie instituțională foarte scurtă și fragmentară. Consiliul nu cunoștea măsurile luate cu câțiva ani mai devreme, nici nu avea un acces ușor la deciziile și hotărârile mai vechi ale primăriei. Este o situație caracteristică tuturor serviciilor municipale (o putem observa ușor și în discuțiile din Consiliul de Igienă al capitalei), care își are explicația în nivelul de dezvoltare al birocrăției comunale și în practicile și infrastructura disponibile pentru arhivarea respectivelor măsuri și dezbateri.

O ultimă întrebare mai trebuie discutată: de ce măsura fabricării pâinii în greutate fixă pare să funcționeze satisfăcător din 1889 până în 1913 (dovadă că primăria nu mai încearcă să o schimbe), dar nu dă aceleași rezultate în anii 1860-1870, impunând municipalității să caute noi soluții? Explicația trebuie căutată în eficacitatea controlului. Aparatul de control al municipalității, în special cel destinat controlului alimentar, crește masiv în deceniile care preced Primul Război Mondial. Nu este un aparat care supraveghează doar prețurile, dimpotrivă, problemele igienico-sanitare, de siguranță alimentară, sunt mult mai importante. Însă mărirea semnificativă a numărului de medici municipali (care aveau obligația de a inspecta magazinele alimentare din circumscripția lor), creșterea exponențială a numărului de veterinari (de la 1 până către finalul anilor 1870 la 14 în 1911)⁹³, mărirea numărului de agenți de diverse niveluri, toate acestea fac ca brutarii să fie supuși unui control mult mai frecvent.

Concluzii

Primăria capitalei reușește să mențină prețul scăzut și destul de constant fără a impune prețuri maxime. Pentru aceasta ea construiește un set de reguli, care au ca principii: o piață transparentă (consumatorul trebuie să poată compara prețurile), un comportament corect al actorilor (consumatorul nu trebuie să fie înșelat, să plătească ce cumpără), previzibilitatea și, pe cât posibil, stabilitatea prețului.

Sistemul de reguli este elaborat treptat; elita politică locală nu are un plan sau o ideologie pe care vrea să o impună, ci reacționează atunci când apar dereglări în aprovizionarea cu pâine. Experiența acumulată în timp conduce la elaborarea unei practici administrative stabile și funcționale.

Protecția consumatorului reprezintă prioritatea principală a politicienilor care conduc primăria Bucureștiului. Favorizată și de o stabilitate generală (politică și economică, a prețurilor și banilor în particular), administrația municipală reușește să mențină prețul pâinii în limite suportabile consumatorului.

⁹³ *Consiliul Comunal, continuarea ședinței din 21 decembrie 1878*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 2, 19 ianuarie 1879, p. 17. C. Gh. Orleanu: *Raport general asupra igienei, stărei sanitare precum și asupra mersului Serviciului Sanitar al Capitalei pe anul 1911*, [București], Noua tipografie „profesională” Dimitrie C. Ionescu, 1912, p. 158 și 160-161.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde